

Резюме

В статті на основі аналізу існуючих в історіографії основних трактовок поняття «политическая элита» зроблено спробу обґрунтувати її сутність.

Ключевые слова: *элита, государство, общество, статусно-функциональный, меритократический, ценности, властное меньшинство, мораль, аморальность.*

Одержано 12 жовтня 2012 р.

УДК 94(477)"1652":930.1(477)"19/20"

В.С. Степанков

**БАТОЗЬКА БИТВА У ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ
ІСТОРИКІВ 40-Х рр. XX – ПЕРШОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ XXI ст.**

У статті проаналізовано творчий доробок української історіографії 40-х рр. XX – початку XXI ст. у вивченні Батозької битви 1652 р.

Ключові слова: *українська історіографія, Батозька битва, визвольна війна, війська, табір, жовніри, татари, козаки, Б. Хмельницький, Тиміш, М. Калиновський, гетьман.*

В українській історіографії порушена нами проблема не досліджувалася. А відтак чого відсутня цілісна картина стану вивчення українськими істориками 40-х рр. XX – початку XXI ст. найвеличнішої перемоги української зброї у раньомодерну добу. В силу чого існують серйозні труднощі у з'ясуванні кола питань, пов'язаних з визначенням досліджених, мало-досліджених, дискусійних і зовсім не вивчених проблем Батозької кампанії українського війська.

Важливим доробком вітчизняної історіографії 30-х – 50-х рр. XX ст. у висвітленні Батозької кампанії українського війська безперечно є монографічне дослідження М. Н. Петровського «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648-1654)» написане не без впливу концепції М. Грушевського. Автор звертає увагу на вмиле приховання українським гетьманом намірів розпочати воєнні дії з Річчю Посполитою, зокрема, створюючи видимість організації морської виправи проти Потри чи походу на Московію. Не заперечував факту намагання Б. Хмельницького домогтися шлюбу Тимоша з Розандою. Вважав, що польний гетьман М. Калиновський щонайменше з 20-тисячним військом зайняв позиції під Батогом, аби запобігти походу українців і татар до Молдавії. Слушно зауважив, що бій 1 червня завершився відступом поляків до табору. В ніч на 2 червня гетьман обійшов польський табір і в кількагодинному бою розгромив вороже військо¹.

Відверто невдалим виявився опис битви видатним істориком І. Крип'якевичем. Так, він стверджував, що гетьман зі своїми полками раптово з'явився 22 травня (1 червня) «перед польським табором» й власне «козацька кіннота зав'язала бій». Польська кіннота вирушила їй назустріч, але «необережно заглибилися далеко вперед, потрапила під обстріл з флангу і зазнала великих втрат»². А 23 травня (2 червня) гетьман «ударив на ворожий табір з фронту головними силами і водночас на тили кіннотою, яка почала оточувати польські позиції». Внаслідок слабкості їхніх укріплень, вони були відразу ж здобуті. Найдовше «оборонялася чужоземна піхота, яка побудувала собі редути, які козацька артилерія врешті-решт розбила». І далі: «Козацькі війська вдерлися у польський табір і тут у запеклій боротьбі зламали останній опір шляхетських військ»³. Виходить, що прорив у табір стався після зруйнування редутів гарматним вогнем, що суперечить змісту вище сказаного самим же автором. Жодним словом він не обмовився й про участь у битві татарських підрозділів⁴.

Найбільш об'єктивно у радянській історіографії реконструював хід битви А. Введенський у колективній праці співробітників Інституту історії АН УРСР «Визвольна війна 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією» (К., 1954). На думку автора, М. Калиновський, відгукуючись на прохання В. Лупу, «поставив свої війська на березі р. Південний Бугу біля гори Батог, щоб не допустити прориву козаків під командуванням Тимоша Хмельницького в Молдавію». Проте місце для табору обрав невдале, бо поряд «була річка, позаду височіла гора Батог, по флангах були ліси і болота». Тому досвідчені воєначальники, очолювані З. Пшиємським, застерігали польного гетьмана, що ця «стоянка стане пасткою для поляків, якщо тут відбудеться бій». Але той не прислухався до них і, маючи 20 тис. жовнірів і до 30 тис. озброєних слуг та обозних, «наказав чекати козаків Тимоша Хмельницького на цій своїй позиції». Відхилив він і пораду З. Пшиємського «відступити до Брацлава або до Райгорода на кращі позиції»⁵.

Автор, на відміну від інших (радянських) істориків, не проігнорував факту надіслання Б. Хмельницьким листа М. Калиновському, написаному начебто з Чигирина, в якому «виставляв рух козацьких військ під командуванням Тимоша як самовільний виступ його з метою походу «весільних бояр» в Молдавію для одруження на дочці Лупула Розанді». Цілком слушно констатував той факт, що гетьман вирушив у похід з Тарасівки на чолі всього 4-х полків. При цьому, висловив міркування, що 27 травня (перед виступом) провів козацьку раду з участю мурз, на якій повідомив про порушення поляками угоди, знищення жовнірами Липовця й Рябух й зосередження їхнього війська під Батогом⁶. Рухався на Умань і Ладижин, пославши наперед Тимоша з козаками й татарами. Воднораз направив 14 тис. ногайських татар на чолі з Карач-мурзою в обхід, аби переправилися через Буг нижче Батого й напали «з флангу на поляків». Рух усіх складових частин армії гетьман скоординував так, щоб «ударити по польському війську з різних боків одночасно»⁷. А. Введенський зазначав, що сутички кінноти 1 червня

завершилися відступом гусарів «до обозу». А в ніч на 2 червня головні сили Б. Хмельницького оточили польський табір. Вдень стався генеральний бій, під час якого полки гетьмана прорвали «польський фронт оборони» й увірвалися «в середину розташування польського табору, рубали жовнірів і гусарів, які розбігалися в паніці». Перемога була повною: вдалося врятуватися кільком сотням жовнірів, які потрапили до полону⁸.

Іншим виглядає опис події зроблений В. Голобуцьким, котрий стверджував про намагання М. Калиновського на чолі 20-тисячного кварцяного війська (окрім нього у розпорядженні польного гетьмана перебували ще підрозділи магнатів) перекрити дорогу просуванню «великого козацького війська» до Молдавії. 1 червня з'явилися «перші зағони козаків і татар», а в ночі, на його думку, частина «польської кінноти, не бажаючи битися з козаками, вирішила самовільно залишити табір». Окремі з жовнірів навіть «пропонували зв'язати Калиновського і видати його козакам». Дізнавшись про це, зазначає історик, останній «наказав німецькій піхоті відкрити вогонь по кавалерії, «аби залпами надати їй відваги»». І 2 червня, коли у ворожому таборі спалахнула перестрілка (найманці-німці стріляли по польській кінноті), «козаки підпалили ворожий обоз». Скориставшись панікою, що виникла серед жовнірів, українці «всіма силами ударили по ворогу» і наголом розгромили польське військо⁹.

О. Касименко, характеризуючи битву, подав наступну чисельність польського війська: бл. 12 тис. кінноти, 8 тис. піхотинців й понад 10 тис. вояків шляхетських зағонів, котрі розташувалися в укріпленому таборі біля гори Батіг. Даних про чисельність українсько-кримських військ, як і А. Введенський та В. Голобуцький, автор не наводить. Відзначає той факт, що розміри польського табору були завеликі, бо польний гетьман розраховував на прибуття нових польських підрозділів, які до початку битви так і не надійшли. На його думку, 1 червня татари вдалися до сутичок з поляками, а «козацькі полки вдалим маневром завершили оточення всього польсько-шляхетського війська і примусили його відступити в укріплений табір». У ніч на 2 червня частина польських підрозділів намагалася втекти і за наказом М. Калиновського німецькі піхотинці відкрили по них вогонь. І в цей час, як стверджував історик, підійшли основні козацькі сили (Чигиринський, Черкаський, Переяславський і Корсунський полки). А ранком козацьке військо розпочало «навальний наступ на ворога, в якому відзначилася козацька кіннота під командуванням І. Богуна». Козаки прорвали у кількох місцях оборону табору й увірвалися до нього. За даними автора, битва тривала «цілий день», в якій загинуло майже все військо разом з його командною верхівкою. Втечею врятувалося лише кілька тисяч осіб¹⁰.

Ф. Шевченко проаналізував хід битви у відповідному розділі багатомовної «Історії Української РСР» (К., 1979). Як і М. Грушевський, вважав, що саме чигиринська старшинська рада ухвалила підготовку до воєнних дій з Річчю Посполитою. Приводом до них, на його думку, стало порушення В. Лупулом союзного українсько-молдавського договору, що між іншим пе-

редбачав також одруження Тимоша з Розандою. Аби «не допустити козацьке військо в Молдавію», Польща зосередила на Поділлі свої війська, що перебували у таборі «в урочищі Батіг між річками Буг та Соб». Воно налічувало 20 тис. вояків. Чисельність українських і татарських вояків автором не наводиться¹¹. Він лише констатує (правда помилково у часі) той факт, що «На початку травня (датування у праці подається за ст. ст.; його різниця з н. ст. складає мінус 10 днів – В.С.) Б. Хмельницький очолив козацьке військо, що складалося із Чигиринського, Черкаського, Корсунського і Переяславського полків, до яких приєдналися татарські кінні загони». 1 червня «козацькі війська і татарські загони», переправившись через Буг, «непомітно» підійшли до польського табору. Бої кіннотників з обох сторін завершилися відступом поляків. Вночі, на думку Ф. Шевченка, козаки «зуміли щільно оточити ворожий табір з усіх боків». Ранком пішли на його штурм, який завершився через кілька годин проривом ворожих укріплень. Розпочалася втеча поляків, котрих переслідували українці і татари. М. Калиновський заховався у редутах іноземних піхотинців, але «й вони не витримали натиску козаків. Вороже військо зазнало повної поразки»¹².

Отже, маємо підстави висловити думку, що радянська історіографія не збагатила скарбниці української історіографії Батозької битви. Вона обмежилася лише певним препаруванням (відповідно марксистсько-ленінської методології) існуючих у ній здобутків.

Сучасна українська історіографія трохи просунулася вперед у вивченні цієї проблеми, проте запитань продовжує залишатися набагато більше, ніж відповідей на них. Вперше в історичній науці І. Стороженко зробив спробу у деталях реконструювати стратегічний задум Б. Хмельницького та етапи його реалізації. Це дозволило вималювати панорамне полотно Батозької битви, розробити дві схеми її перебігу (відповідно 1 і 2 червня), а також вяснити значимість у розвитку військового мистецтва гетьмана. Однак, на превеликий жаль, запропонована концепція (заслуговуючи всілякої підтримки й поваги) виявилася не зовсім вдалою. І справа не в тому, що автор не спромігся належним чином проаналізувати наявну джерельну базу чи припустився тих чи інших помилок в осмисленні зібраної інформації. Зовсім ні! Він потрапив у пастку методологічних засад постмодерністського методологічного підходу (заснованого переважно на ідеях Ф. Анкерсмита, Г. Вайта та М. Фуко) до розробки історичного нарративного дискурсу, що дозволяють науковцю стирати межі між історичним дослідженням й художньою прозою (белетристикою), звільняють його від болісного пошуку достовірності (правдивості) знань, яка найадекватніше б відображала інформацію джерел й відчиняють навстіж двері ігноруванню даних історичних джерел й творенню ним минулого, відповідно до власних уподобань. За таких обставин, крім останніх, на чільне місце висуваються позаджерельні знання (з попередніх робіт вчених) «без перевірки всіх цих відомостей на підставі автентичних джерел» і не обтяжені необхідністю наукової верифікації авторські конструкції інтерпретації подій минулого¹³.

За уже усталеною традицією (починаючи від М. Костомарова) в українській історіографії вчений вважав, що Б. Хмельницький у другій половині травня вирішив «здійснити похід у Молдавію», аби спонукати В. Лупула відновити союз з козацькою Україною. Польща стала на захист господаря і М. Калиновський розташувався у таборі з військом (12 тис. кінноти, 8 тис. піхоти, а разом зі слугами – 50-60 тис. осіб) на р. Батіг (біля її впадіння до Південного Бугу) перед с. Батіг з наміром зустріти тут ворога. Розміри табору «не відповідали кількісному складу польської армії»¹⁴. Автор поділяє також поширену у ній думку щодо надіслання Б. Хмельницьким листа польному гетьману застережливого змісту з порадою «звільнити волоське прикордоння», щоб уникнути військового конфлікту. Однак останній «сприйняв це як виклик» й «бажання провчити знахабнілих хлопів» оволоділо ним¹⁵.

І. Стороженко вперше в історіографії з'ясував сутність задуму Б. Хмельницького: «примусити М. Калиновського розпорошити свої сили на обороні табору надмірних розмірів і таким чином позбавити його можливості зосередити своє військо у бойових порядках для дій на полі бою. З цієї метою атакувати польський табір одночасно з трьох боків, прорвати його слабку оборону і, маневруючи вогнем української піхоти та ударами татарської кінноти, розгромити ворога»¹⁶. Проте, висвітлюючи його реалізацію, автор вдався не до відтворення подій на основі аналізу інформації джерел, а до їх конструювання відповідно свого уподобання. Так, безпідставними (вигаданими) є наведені дані (без посилання на джерела) про чисельність вояків Т. Хмельницького у 35 тис. осіб (15 тис. українських піхотинців і 20 тис. татарських кіннотників під проводом нурадин-султана), маршрут його просування до Гайсина, поділ війська на три (а трішки нижче, на цій же 277 с. уже йдеться про дві) частини після його проходження, їхніх проводирів, шляхів просування та місць зосередження на кінець дня 31 травня: авангарду і головних сил у районі Степашків (північніше Ладижина на лівому березі Бугу) й ар'єгарду – у районі Глубочка (південніше польського табору теж на лівому березі Бугу)¹⁷.

Також не обґрунтованими є твердження як про те, що зранку 1 червня авангард переправився через Буг у районі Степашки – Заозерне й прикривав переправу головних сил, які пройшли Заозерну, Гути, Білоусівку, Ульяновку, Оляницю й у середині дня розгорнулися у бойовий стрій за 3 км із західної сторони ворожого табору, так і про те, що авангард тим часом біля Ладижина розгромив підрозділ польської передової сторожі й наблизився до польського табору з його північного боку. Неправдивим є визначений маршрут ар'єгарду (15 тис. татар Карач-мурзи), котрий начебто опівдні цього ж дня вийшов до польського табору з його південної сторони. Фантастичною є змальована автором картина його штурму 1 червня силами української піхоти з заходу і татар з півдня, здійснення козаками прориву укріплень й вчиненого погрому польського обозу, їхнього витіснення з нього поляками тощо¹⁸. А відтак хибною виглядає й розроблена схема Батозької битви 1 червня¹⁹.

Реальнішим є опис бою наступного дня. І. Стороженко слушно констатував факт існування панічних настроїв у ворожому таборі, нарікання з боку шляхти і вояків на адресу М. Калиновського, котрий намагався «залагодити конфлікт». У погано укріпленому таборі, при переважаючій силі ворога, кіннотники «не бажали вести бойові дії». І, коли вони ранком захотіли залишити його, переправившись через Буг, польний гетьман, на думку автора, «наказав артилерії і піхоті вогнем зупинити втечу свого війська. Почався бій між кіннотою і піхотою в середині табору, в обозі виникла пожежа, запалали намети». А тим часом «козацька піхота» пішла на штурм й у зроблені нею прориви ринули татари. Вони побачили дивну картину – «ніхто не міг повірити, що поляки один одного вбивають»²⁰. Розгублена польська кіннота швидко була «розвіяна» українцями й татарами, а відтак «гинула у воді Південного Бугу від шабель, стріл та мушкетного вогню». Німецькі піхотинці зайняли оборону, але в цей час, «пішов дощ, внаслідок чого вогнепальна зброя стала небездатною (зробився вологим порох)», і на них «хвиля за хвилею рушила навальними атаками татарська кіннота, знищуючи ворога стрілами та шаблями». Внаслідок чого з війська «від загибелі врятувалися одиниці»²¹.

Сконструйована модель перебігу подій 2 червня є далекою від їх об'єктивної реальності. Попри це, окремі зі зроблених висновків заслуговують на увагу. Зокрема, твердження про те, що битва була «ретельно спланована штабом Б. Хмельницького і що цьому передувало не менш ретельне проведення тактичної розвідки сил ворога, вивчення стану оборони його укріпленого табору, а також характеру рельєфу місцевості навколо нього». Не можна не погодитися і з міркуванням про важливу роль «у розгромі польського війська» надмірних розмірів його табору, «внаслідок чого окремі ділянки останнього не мали надійної оборони». Вбачаю раціональне зерно у порушених питаннях про значимість «питомої ваги піхоти для підтримки бойових дій кінноти» й «оперативно стратегічного та оперативного маневрування української армії у поєднанні з її високим бойовим забезпеченням»²².

Ю. Мицик в енциклопедичній статті «Батозька битва 1652» приєднався до думки інших дослідників про молдавський аспект зовнішньої політики українського уряду, як визначальний в організації походу Т. Хмельницького до Молдавії. Аби перешкодити йому, М. Калиновський й організував на його шляху «потужний табір із 20-тисячним військом». Перехопивши ініціативу, Б. Хмельницький послав поперед основних сил Тимоша з частиною українських вояків і татар, рухаючись дещо позаду від них. 31 травня Т. Хмельницький здійснив обхідний маневр, а в бою наступного дня змусив польське військо відступити до табору. Після підходу в ночі основних сил, ранком розпочався його генеральний штурм. На думку автора, жовнірів охопила паніка й вони вдалися до втечі. Польний гетьман розпорядився «стріляти по втікачах». Коли ж козаки І. Богуна здійснили прорив в обороні

табору, «доля битви була вирішена. Армія Речі Посполитої була розгромлена вщент, сам Каліновський був забитий ординцем»²³.

Індивідуально й у співавторстві з В. Смолієм, автору даної статті неодноразово доводилося у своїх працях торкатися проблеми Батозької битви. Основні положення, сформульовані у них, доречно звести до наступних:

- Б. Хмельницький розпочав воєнні дії не з метою реалізації молдавських планів, а для звільнення козацької України від польської окупації;
- чисельність українсько-татарських військ складала 20-22 тис. вояків, польських (разом зі слугами) – 20-25 тис. осіб;
- поява українсько-татарських військ не була несподіваною для польського командування, бо уже упродовж кількох днів до 1 червня воно отримувало відомості про наближення ворога;
- штурм польського табору розпочався не зранку, а бл. 15 год. До цього часу українські підрозділи піхотинців завершили оточення противника з флангів і тилу й вийшли на вихідні позиції для наступу;
- татарська кіннота спромоглася нав'язати польській бій, що розпочався бл. полудня й тривав бл. 2 год.;
- хоча М. Каліновський розпорядився німецьким піхотинцям для «опам'ятання» утікачів (кінноти) відкрити вогонь, бою між ними не відбулося;
- редути німецьких піхотинців були здобуті українцями після потужного гарматного обстрілу;
- битва завершилася бл. 18-19 год.;
- за наказом гетьмана упродовж 3 днів було страчено бл. 2 тис. польських полонених²⁴.

З дослідників української діаспори найбільше уваги висвітленню битви приділив у середині 50-х рр. ХХ ст. Ю. Тис-Крохмалюк, переважно відштовхуючись при цьому від концептуальних засад М. Грушевського. На його переконання, напередодні походу у розпорядженні Б. Хмельницького перебувало 12 тис. козаків і 20-25 тис. кримських і ногайських татар. Здійснюючи його, наперед відправив Тимоша з 5-6 тис. вояків у напрямі на Брацлав попри Ладижин. Карач-бея з 5 тис. татар й українською кіннотою послав «до Батога», аби той переправився через Буг південніше польського табору. Сам же він рухався у 7-8 км позаду Тимоша. І, коли останній уже наближався до Ладижина, то Б. Хмельницький, як стверджує автор, наказав йому «повернути праворуч і перейти річку Буг повище Ладижина», а також звернувся з відомим листом до польного гетьмана, пропонуючи відійти «з волоського шляху». При цьому висловив припущення, що Т. Хмельницький, перебравшись 29 травня на правий берег, продовжував просуватися на захід, імітуючи рух до Молдавії, а потім повернув у бік польського табору, обійшов його «і зупинився позад його на горбах у лісі». Татари 30 травня переправилися через Буг «понижче Батога»²⁵.

Історик, всупереч традиційному погляду в українській і польській історіографіях на постать М. Каліновського, як на недолугого полководця, ціл-

ком слушно зауважував, що він першим з-поміж сановників збагнув неминучість « нової війни з українською нацією » й докладав максимуму зусиль аби стягнути до табору всі війська й підрозділи магнатів. Польний гетьман вирішив « виступити проти татарської орди й розбити її, поки ще вона получиться з силами Хмельницького ». Але під час підготовки до цього походу, як стверджує історик, М. Калиновський довідався про об'єднання татарських військ з українськими, а відтак залишився у таборі неподалік Ладжигина. Від одного з роз'їздів дізнався про наближення Тимоша з невеликим військом, що остаточно спонукала його перебувати на місці²⁶. Характеризуючи розташування польського табору, відзначив, по-перше, його обширність, оскільки польний гетьман сподівався на підхід свіжих сил; по-друге, вдале розташування – загороджував шлях, що вів з Чигирини на Умань, Ладжигин, Могилів до Молдавії; по-третє, утрудненість доступу до нього через наявність лісистих горбів й боліт, « що простягалися аж до річки Сельниці ». У ньому, за його підрахунками, налічувалося 20 тис. досвідчених жовнірів і бл. 50 тис. слуг²⁷.

Бій 1 червня автор описав у традиційному дусі, уточнивши лише, що татари наступали на польські позиції з боку Ладжигина й польські корогви, які контратакували їх, очолював якийсь Зелінський, котрий припинив переслідування противника, довідавшись, що « козаки з татарами появилися за польським табором ». Цього ж дня Тиміш розгромив передову польську сторожу²⁸. Вночі українські вояки « обійшли польський табір від заду і не зазримічені поляками, зайняли лісисті горби ». Характеризуючи нічну військову нараду, Ю. Тис-Крохмалюк зауважував, що польний гетьман твердо обстоював свою позицію, вважаючи, що « краще боронитися на місці, сподіваючись, що незабаром прийде очікувана підмога »²⁹. На його думку, довідавшись про ухвалу М. Калиновського захищатися у таборі, для захисту якого не вистачало сил, військо збунтувалося й у « розпучі рішило піддатися Хмельницькому » та видати йому польного гетьмана. Останній подався до німецьких підрозділів, а, побачивши, що поляки втікають, наказав їм відкрити по них вогонь. Це призвело до бою між польськими кіннотниками й німецькими піхотинцями. Скориставшись цим, Тиміш атакував табір й увірвався до нього. В цей час, Б. Хмельницький наказав І. Золотаренку наступати з іншого боку – « з боку Ладжигина » – на німецькі полки³⁰.

Якщо до цього часу перебігу битви історик подав події у руслі більш-менш уже виписаної в історіографії канви, то подальший їхній розвиток реконструював інакше. Так, відзначив, що М. Калиновський помітив всю небезпеку дій Тимоша й Золотаренка, тому вислав супроти них піхотинців, « а сам з кіннотою вирушив проти татар », котрі, очолювані Карач-беєм, готувалися до наступу. Проте кіннотники розбіглися і він змушений був « наново схоронитися в німецькому таборі ». Уночі бій тривав з усіх сторін. Правда, як вважав автор, татари « вагалися серед ночі вступити в район польського табору ». І тоді Т. Хмельницький наказав « підпалити величезні скирти сіна, нагромадженого поляками посередині табору. Спалахнув вогонь і освітлив

поле бою». В одній частині табору захищалися 8 полків піхоти під проводом М. Собеського й частина кінноти від козаків Тимоша; в іншій – підрозділи З. Пшиємського – від І. Золотаренка. Т. Хмельницький після жорстокого бою захопив редуті й козаки витяли всіх вояків. Тут же загинули і М. Калиновський, його син Самуель, М. Собеський та інші відомі офіцери й шляхтичі. Звідсіля козаки вдарили на З. Пшиємського й допомогли І. Золотаренку розгромити його. Битва завершилася цілковитою перемогою українців і татар. Аби втримати татар при собі, гетьман наказав «порубати всіх хворих і поранених бранців, і сам викупив від татар 256 (чи теж 286) знатних поляків, яких відіслав у Чигирин»...³¹

Ряд оригінальних міркувань автор сформулював у зроблених висновках. Вони полягали у наступному:

- М. Калиновський розташував табір фронтом до Бугу, розраховуючи, що річка «незвичайно утруднювала б козацький наступ». Він й інші воєначальники навіть не подумали про те, що гетьман, «зможе оточити польський табір» й «вирішальний бій відбудеться власне не від сторони річки». Тому й не зміцнили табір «сторожовими відділами» з боку Ладижина й гори Батіг;

- Б. Хмельницький і не думав «наступати від сторони річки», а вдався до маневру оточення. Бойові дії флангів (за означенням дослідника, «крил») мали прикувати до себе сили противника з тим, аби забезпечити потужний удар основного угруповання сил по центру ворожого табору;

- польське командування, зосередивши сили (кінноти) «на фронт від Ладижина», а піхоти на іншому боці – «від Батога», залишили «центр табору майже без жодної бойової охорони»;

- раптова поява «козацьких сил на задах польського табору причинилась до повного заламання моралі польського війська»;

- не дуже чисельне, «але добірне військо – ось нова засада стратегії Хмельницького, засада, що сягає ще початків його повстання – Жовтих Вод і Корсуня»;

- в бою «під Батогом, Хмельницький легко досягнув незвичайну справність маневру і докладність у виконванні плану»;

- порівнюючи «стратегічну засаду бою» Олександра Великого над Граніком, Б. Хмельницького під Батогом та Наполеона у кампаніях 1806, 1809 рр., Ю. Тис-Крохмалюк визначив такі складові:

- «1. унерухомлення ворога передньою сторожею і зв'язання його вступним вогнем;

2. маневрування двома крилами;

3. удар центром у вирішальному місці»³².

Отже, українські історики 40-х рр. ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст., внесли чимало нового в існуючі в історіографії концепції (М. Костомарова й М. Грушевського) Батозької битви. Тим не паче, аналіз їхнього доробку промовляє про назрілу потребу підготовки монографічного дослідження Батозької кампанії української армії.

Примітки

1. Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії / М.Н. Петровський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1940. – С. 174-176.
2. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. Крип'якевич. – Львів: Вид-во «СВІТ», 1990. – Вид. друге, випр. і доп. – С. 119.
3. Там само. – С. 119-120.
4. Там само.
5. Визвольна війна 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1954. – С. 213-214.
6. Там само. – С. 214.
7. Там само. – С. 214-215.
8. Там само. – С. 215.
9. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество / В.А. Голобуцкий. – К.: Государств. изд-во полит. л-ры УССР, 1997. – С. 292-293.
10. Касименко О.К. Батозька битва 1652 / О.К. Касименко // Радянська енциклопедія історії України. – К.: Гол. Ред.. Укр. Рад. Енци., 1969. – Т. 1. – С. 114.
11. Історія Української РСР. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 2. – С. 51.
12. Там само.
13. Див.: Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука / Я. Дашкевич // Дашкевич Я. «... учи неложними устами сказати правду». Історична есеїстика (1989-2008). – К.: «ТЕМПORA», 2011. – С. 335-346.
14. Стороженко І.С. Назв. пр. – С. 274.
15. Там само. – С. 275.
16. Там само. – С. 277.
17. Там само.
18. Там само. – С. 277-278.
19. Там само. – С. 276.
20. Там само. – С. 279.
21. Там само. – С. 278-280.
22. Там само. – С. 281
23. Мицик Ю. А. Батозька битва 1652/ Ю.А. Мицик // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.: «Генеза»; Запоріжжя: «Прем'єр», 2006. – Вид. друге, доп. і перер. – С. 31-32.
24. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.): Україна крізь віки. – К.: Вид. Дім «Альтернативи», 1999. – Т. 7. – С. 164-167; Вони ж. Богдан Хмельницький. – К.: Вид. Дім «Альтернативи», 2003. – С. 270-278; Вони ж. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – К.: Темпора, 2009. – Третє доопрацьоване вид. – С. 389-395; Вони ж. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 162-167; Степанков В.С. Батозька битва 1652 // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 201.
25. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. Військово-історична студія / Ю. Тис-Крохмалюк. – Мюнхен, 1954; Львів, 1994. – С. 160-161.
26. Там само. – С. 162-163.
27. Там само. – С. 163.
28. Там само. – С. 164.

29. Там само.
30. Там само. – С. 164-165.
31. Там само. – С. 165-166.
32. Там само. – С. 169-174.

Резюме

В статті аналізується творческое наследие української історіографії 40-х гг. ХХ – першого десятиліття ХХ вв. в изучении Батожского сражения 1652 г.

Ключевые слова: українська історіографія, Батожское сражение, войско, табір, жолнери, татари, казаки, Б. Хмельницький, Тymoш, М. Калиновский, гетман.

Одержано 2 жовтня 2012 р.

УДК 94(477)“18”(075.8)

А.А. Заводовський

«НЕСПОДІВАНА» УКРАЇНА: ПОЛЬСЬКА ФОРМУЛА УКРАЇНИ В «УКРАЇНСЬКІЙ» ШКОЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТ.

У статті на основі документальних, літературних та нарративних джерел досліджується процес формування імагологічного образу «Україна» як суб'єкта історичного процесу в «українській» школі польської літератури ХІХ ст. Піддається критиці «класична модель» примордіальної школи вітчизняної історичної науки.

Ключові слова: історія України ХІХ ст., імагологічний образ, «українська» школа в польській літературі, націєтворення, історичний міф.

Британський політолог Ендрю Вілсон одну із своїх праць назвав «Українці: несподівана нація»¹. Намагаючись дати об'ємний і всесторонній аналіз процесам українського націотворення, дослідник не звернув увагу на те, що і сама назва держави, в якій мала жити ця нація, теж була «несподіваною».

Образ і концепція України як суб'єкта історичного процесу спочатку був витворений не політиками чи економістами, а польськими та російськими романтиками ХІХ ст. у процесі літературної творчості. 1841 р., в одній із лекцій про слов'янські літератури, Адам Міцкевич відзначав: «Україна... стала місцем зустрічей поетів... Поети обох народів – Залеський, Пушкін, Рилсєв, Гоцинський зустрілися на Україні біля тих самих джерел натхнення, оспівали тих самих її героїв»² (звернімо увагу – Міцкевич веде мову про представників двох, а не трьох народів!). Завдання даної наукової розвідки – дослідити як саме це відбувалося у польській літературі ХІХ ст. Під час розв'язання проблеми були використані модерні методи досліджень документальних, літературних та нарративних джерел, зокрема такі, як метод